

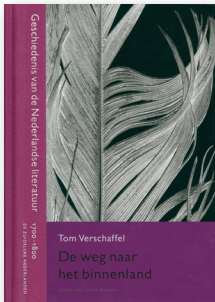
RECENSIES & SIGNALEMENTEN

NEDERLANDSE LITERATUUR

KEVIN ABSILLIS

Tom Verschaffel, *De weg naar het binnenland. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Zuidelijke Nederlanden*

Amsterdam, Bert Bakker, 2017, 332 pp., ill., ISBN 9789035143753

Volgens een diep ingesleten verhaal ging het met Vlaanderen, of liever: de Zuidelijke Nederlanden, na de val van Antwerpen in 1585 steil bergaf. Kunstenaars, wetenschappers en rijke kooplieden vluchtten massaal naar Amsterdam. De gewesten die onder het regime van de contrareformatie bleven,

konden van die *brain drain* en kapitaalsvlucht moeilijk herstellen. Verval was het gevolg en uiteindelijk ging in de 18de eeuw het licht zelfs helemaal uit. Nog altijd volgens de gewijde overlevering hield de duisternis aan tot 1815, toen de eerste tekenen van een nieuw Vlaams bewustzijn naar de oppervlakte rezen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, een nieuwe staat die op het Congres van Wenen was gesticht. Het zijn de aanstokers van dit opverende Vlaamse bewustzijn zelf die in de 19de eeuw het hier in grove trekken samengevatte standaardverhaal hebben geschreven en succesvol hebben uitgedragen. De voorbeelden zijn legio. Neem het volgende citaat uit *Geschiedenis mijner jeugd*, de postuum verschenen memoires van de grote Vlaamse volksverteller Hendrik Conscience:

“Toen, in 1815, de Morgendheden België en Holland onder eenen zelfden koning hadden vereenigd, waren onze provinciën – door drie honderd jaren beroerte en oorlog uitgeput, door vreemde overheersching neergedrukt en zedelijk versmacht – sedert langen tijd in eenen diepen slaap des geestes vervallen. Vlaanderen en Brabant, die in de middeleeuwen, voor de letterkundige ontwikkeling der moedertaal, aan de spits der Westelijke natiën stonden, hadden nauwelijks eenen schijn van volksonderwijs behouden.”

De opeenstapeling van zulke uitspraken heeft er mede toe geleid dat de 18de eeuw lang niet hoog aangeschreven stond als onderzoeksgebied. Het was immers de tijd waarin de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden door de Verlichting heen sliepen, hun moedertaal lieten verloederen, geen lezenswaardig boek gedrukt kregen, kortom, een tijd die weinig diepgravende belangstelling nodig had. Het schrikbeeld van een Vlaanderen in verval kon voor de meeste volksontvoogders volstaan als aansporing om beter te doen en weer aan te knopen bij de culturele heldhaftigheid en vanzelfsprekende grootsheid die tot de Val van Antwerpen in onze gewesten had geheerst. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat cultuur- en literatuurhistorici de 18de eeuw lange tijd sterk veronachtzaamd hebben. Toen de Nederlandse Taalunie in 1997 het initiatief nam voor een nieuwe, breed opzette geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur – een meerdelig maar doorlopend verhaal van “*Hebban olla vogala*” tot vandaag – was één uitdaging meteen helder: wat met de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden? De experts zijn dun gezaaid, de voorstudies

eveneens. Jos Smeyers (°1926) is de enige neerlandicus die zich intensief met deze periode heeft beziggehouden. Hij is vrijwel op zijn eentje verantwoordelijk voor het feit dat we over de belangrijke 18de-eeuwse auteurs en teksten toch enigszins zijn geïnformeerd – zelfs diens uit 1959 daterende en intussen op diverse vlakken onvermijdelijk achterhaalde monografie *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw* blijft tot vandaag een belangrijke bron.

Geen eerherstel

Tom Verschaffel, de auteur die door de Taalunie uiteindelijk bereid gevonden werd om de 18de-eeuwse literatuurgeschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden te boekstaven, onderstreept terecht de verdiensten van Smeyers (pp. 12-15). Terzelfdertijd distantieert hij zich van de aanpak van zijn voorganger. In tegenstelling tot Smeyers wil Verschaffel niet pogen de door hem behandelde literatuur interessanter of kwaliteitsvoller voor te stellen dan gebruikelijk. Sterker nog, hij wil de 18de eeuw helemaal loswrikken uit het cultuurpolitieke vertoog dat de belangstelling voor deze periode (of juist het gebrek eraan) lange tijd heeft bepaald. In *De weg naar het binnenland*, het zesde in de uiteindelijk tien delen beslaande *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, pleit Verschaffel voor een “deproblemativering” van de door hem behandelde periode:

“Wat ik in dit boek niet wil doen, is op zoek gaan naar de schaarse bloemen in het braakland. (...) Relevanter is het, en bovendien beter in overeenstemming met een historische interesse, na te gaan welke plaats de Nederlandse letterkunde in de cultuur en de maatschappij van de Zuid-Nederlandse achttiende eeuw innam. De aard, plaats, functie en status van deze letterkunde waren bepaald door de manier waarop deze cultuur en maatschappij werkten. De analyse en verklaring van haar positie zullen als vanzelf ook

leiden tot een “deproblemativering” ervan, en dat is goed. De opvatting van de Zuid-Nederlandse letterkunde van de achttiende eeuw als een probleem is ideologisch gekleurd. Daar afstand van te nemen is doelmatiger dan een ongewisse poging tot eerherstel. Deze letterkunde was wat ze was en deed wat ze in haar tijd kon en moest doen, en daar is niets mis mee.” (p. 19)

Aan de voornemens die hij in de inleiding onder woorden brengt, heeft Verschaffel zich in *De weg naar het binnenland* consequent gehouden. Voor een boek dat een breed publiek van geïnteresseerden wil aanspreken,¹ misschien zelfs te consequent. De secure, maar doorgaans droge beschrijvingen van teksten, schrijvers en instituties zullen de liefhebber niet gemakkelijk weten te bekoren en al zeker niet uitnodigen om het literaire verleden te herontdekken. Bovendien is het nog maar de vraag of de liefhebber zich überhaupt aangesproken voelt door Verschaffels aanpak. De auteur veronderstelt namelijk geregeld heel wat voorkennis. Wie weet spontaan dat met een “factor (p. 100) de leider van een rederijderskamer wordt bedoeld? En wat met de “revolutionair naar de maat van het Directoire” die op p. 114 zijn opwachting maakt? Welke niet ingevoerde lezer kan daar zo, zonder verdere toelichting, chocola van bakken? Op p. 38 vernemen we dat Jan Baptist Verlooy “de kant van Vonck” kiest, terwijl deze Vonck niet eerder ter sprake is gekomen en hier niet verder wordt geïntroduceerd. Verwacht de auteur dat het ‘breder publiek’ hier meteen méé is?

Ontbrekende voorkennis zou een minder nijpend probleem zijn geweest als het boek een andere structuur had gekregen. Nu bestaat *De weg naar het binnenland* uit vijf delen rond telkens een ander thema. Een chronologisch verhaal dat de delen met elkaar verbindt, ontbreekt. Omdat het eerste deel

1 Zie: <http://taalunieversum.org/inhoud/literatuurgeschiedenis>.

over letterkunde in een meertalige cultuur gaat, wordt Jan Baptist Verlooy en zijn pas op het eind van de 18de eeuw verschenen *Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden*, al erg vroeg in het boek besproken. Het thema politiek wordt pas behandeld in het vijfde deel – en dan pas volgt dan ook de broodnodige informatie over Jan Frans Vonck, zijn democratische idealen en zijn rol in de Brabantse omwenteling (pp. 254-259).

De thematische aanpak komt over het algemeen de leesbaarheid van *De weg naar het binnenland* niet ten goede. Niet alleen is er het probleem dat de lezer wezenlijke informatie niet altijd op de juiste plek meekrijgt, die lezer wordt ook om de haverklap lastig gevallen met formuleringen als “*daarover later meer*”. Het draagt er allemaal toe bij dat *De weg naar het binnenland* zelden meeslepend wordt.

Dat het anders had gekund, bewijst Verschaffel uitgebreid in het vijfde deel, waarin hij als verteller op stoom komt en met zijn verhaal over de politieke verwickelingen aan het eind van de 18de eeuw weet te beklijven. Meeslepend zijn eveneens de fragmenten waarin enkele interessante, maar tot dusver weinig beluisterde stemmen aan bod komen. Bijvoorbeeld de stem van de Brugse dichter en organist Adriaan van der Brugghe, die zich ontpopt als een scherpzinnige criticus van de rederijerskamers (“*Poëet zijn, en bestaet niet in verwaent te swetsen / En sonder pit of klem, de woorden 't saem te kletsen*”). Of die van de tegendraadse priester Jozef de Wolf, die zich in *De klap-bank der juffers, ofte het vermaek aen de thé-tafel* (1780) alsook in het vervolg *De klap-bank der heeren* (eveneens 1780) een vilein observator van het laat 18-de eeuwse societyleven toont. Verschaffel mag dan al niet willen weten van “*schaarse bloemen in een braakland*”, het zijn wel dit soort vondsten die zijn geschiedenis tot leven wekken.

Wetenschappelijke verdiensten

Dat *De weg naar het binnenland* de niet-gespecialiseerde lezer doorgaans wat in de kou laat staan, doet niets af van de wetenschappelijke verdiensten van dit boek. Deze verdiensten zijn niet gering. Voor het eerst sinds lang is dankzij *De weg naar het binnenland* weer een betrouwbare synthese beschikbaar over de veronachtzaamde 18de eeuw. Het werkt stelt bovendien belangrijke *idées reçus* grondig bij. Zo weerlegt Verschaffel overtuigend de gemeenplaats dat de Zuidelijke Nederlanden de Verlichting compleet zouden hebben gemist. Hij laat zien dat de boeken van Franse auteurs als Montesquieu, Rousseau en Voltaire juist opvallend goed verspreid waren. Bovendien blijkt uit een boeiende analyse van het weekblad *Den Vlaemschen Indicateur* (pp. 110-112) dat de ideeën van de Verlichting uitgebreid en welwillend in het Nederlands werden besproken.

Net als de niet-gespecialiseerde lezer blijft echter ook de gespecialiseerde lezer na *De weg naar het binnenland* wat onvoldaan achter. Enkele kwesties worden niet of slechts vluchtig behandeld. Naar de oraal en via goedkope volksboeken overgeleverde verhalen over Reinaert, Uilenspiegel, Baekelandt, de Bokkenrijders of de Guldensporenslag, die in de 19de eeuw mede de grondstof zullen leveren voor de ‘ontwakende’ Vlaamse letterkunde, wordt bijvoorbeeld nauwelijks verwezen. Ook het alomtegenwoordige taalpurisme in de 18de eeuw verdiende meer aandacht. Moeten we dit fenomeen begrijpen als een uitvloeisel van Renaissance-ideeën, is het schatplichtig aan de uniformiserende krachten van de Verlichting of is het veeleer een uiting van (vroeg?) cultuurnationalisme?

Over nationalisme in het algemeen is *De weg naar het binnenland* trouwens niet altijd helder. Zo gaat Verschaffel uit van een cruciaal verschil tussen het nationalisme in

de 18de en de 19de eeuw. In de 18de eeuw, zo legt hij uit, hoeft de constructie van een nationale identiteit “geenszins gepaard” te gaan met verlangens naar “politieke zelfstandigheid” of “een zelfstandige staat” (p. 40). Verschaffel beroept zich op dit inzicht om te kunnen verklaren waarom Verlooy zich niet lang na zijn al genoemde *Verhandeling* uitsprekt voor de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door het revolutionaire Frankrijk. Voor iemand die een herwaardering van het Nederlands nastreeft, lijkt dat ongerijmd. Voor Verschaffel is het dit alleen voor wie de kwestie anachronistisch bekijkt, door de bril van de 19de-eeuwse nationalist. Op twee gronden overtuigt Verschaffel niet helemaal. Ten eerste zijn historici het erover eens dat het project van de Vlaamse beweging in de 19de eeuw niet anti-Belgisch was en geen politieke zelfstandigheid voor Vlaanderen nastreefde. Waar zit dan precies het markante verschil tussen het 18de en 19de-eeuwse nationalisme? Ten tweede, dat Verlooy zelf geen staatkundige implicaties verbond aan zijn *Verhandeling* blijkt kort door de bocht. Hij schrijft namelijk ook: “Men ziet hier voor, dat ik de vereenigde Nederlanden aanzie als deel te maken van ons land, en hun met ons als een eenig volkdom achte.” Als dit geen staatkundige ambitie is, wat dan wel? Dat een politieke hereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden voor Verlooy weinig meer dan een wensdroom kon zijn, doet daar weinig aan af.

Een aantal omissies en blinde vlekken kan Verschaffel moeilijk worden aangerekend. Hij kon nu eenmaal niet steunen op het vooronderzoek waarover de auteurs beschikten die de andere delen in de Taalunie-literatuurgeschiedenis voor hun rekening namen. Toch blijft het dan nog de vraag of Verschaffel wel alles gehaald heeft uit het onderzoek dat wél voorhanden was. Zo gaat hij uitvoerig in op de rol van Nicolas Boileau en de impact van diens *Art poétique*

(pp. 129-136). Maar wat met Boileaus vertaling van *Peri hupsous* (‘Over het sublieme’), een vertaling die overigens onbedoeld een belangrijke impuls gaf aan het ontstaan van de Romantiek? Over de in Europees perspectief zo belangwekkende idee van het sublieme vernemen we in *De weg naar het binnenland* niets. Dat is des te vreemder omdat Verschaffel in de inleiding signaleert dat Christophe Madelein over deze materie recent een proefschrift heeft geschreven (p. 15).

Van tweeën één

Al met al bevat *De weg naar het binnenland* dus nogal wat gemiste kansen en zal het boek zowel de liefhebber als de wetenschapper niet helemaal tevreden kunnen stellen. Jaloersmakend is in ieder geval *Worm en donder*, het aparte boekdeel waarin de 18de-eeuwse literatuurgeschiedenis van de Noordelijke Nederlanden wordt beschreven: elegante stijl, enthousiasmerend, vol verrassende inzichten en omvattend. De auteurs Inger Leemans en Gert-Jan Johannes hebben geen last van schroom om nieuwe ‘bloemen’ te ontdekken. Naast *Worm en donder* steekt *De weg naar het binnenland* toch een beetje af als een supplement. Op de keper beschouwd is het ook moeilijk te begrijpen waarom de 18de eeuw in Noord en Zuid niet in één boekdeel kon worden beschreven, zoals dat in deze reeks voor alle andere eeuwen (of halve eeuwen) wel mogelijk is gebleken. Verschaffel betoogt in de inleiding dat “een gescheiden behandeling” zelfs “noodzakelijk” was (21). Zijn boek bevat echter voldoende figuren (Jan des Roches was een Nederlandse immigrant) en ideeën (Verlooy's groot-neerlandisme *avant-la-lettre*) die uitgebreide interactie met het verhaal over de Noordelijke Nederlanden mogelijk hadden gemaakt. Een volgehouden vergelijking tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden – het toelichten van de fun-

damentele verschillen in literaire aangelegenheden – had beide geschiedenissen ook meer reliëf kunnen geven.

Andersom geldt trouwens, het kan niet genoeg worden onderstreept, dat voor alle andere eeuwen net zo goed twee aparte delen – één over Nederland en één over Vlaanderen – hadden kunnen worden geschreven. De keuze om het ‘geïntegreerd’ te doen was een op zich weinig verrassende cultuurpolitieke beslissing van de Taalunie. In het licht van de complete Taalunieliteratuurgeschiedenis is de 18de eeuw nu als een speciale casus gecanoniseerd, terwijl het veeleer een periode is waarin inderdaad minder uitwisseling met het Noorden plaatsvond, maar zulke perioden zijn minder uitzonderlijk geweest dan Verschaffel ons wil doen geloven.

Al mijn bedenkingen nemen niet weg dat *De weg naar het binnenland* een onmisbaar naslagwerk vormt voor wie zich in de toekomst met de Zuidnederlandse literatuur van de 18de eeuw wil bezighouden. Het was Verschaffels uitdrukkelijke bedoeling om geen eerherstel te schenken aan de door hem behandelde periode. Gelukkig is hij in dat opzicht niet altijd even goed geslaagd. De hoop is dan ook gewettigd dat zijn onderzoek voldoende belangstelling losmaakt zodat *De weg naar het binnenland* in de toekomst verder kan worden verkend.

vader, die tot aan het eind van zijn leven katholiek bleef, was net als zijn vrouw een verwoede lezer, die zijn kinderen aanzette om wat dat betreft in hun voetsporen te treden. “Veel van mij songteksten vonden hun inspiratie in boeken”, zo noteert Kris De Bruyne: “Niet de hond maar wel een goed gevulde boekenkast is de beste vriend van de mens”. Hij is zijn beide ouders, die later uit elkaar groeiden en gescheiden leefden, daarvoor tot op vandaag uitermate dankbaar. Meer in het algemeen drukt de Vlaamse zanger zijn sterke appreciatie uit voor de inspirerende mildheid en de stimulerende (intellectuele) sfeer waarin zijn vader en moeder hun kinderen opvoeden: “Mijn vader schreef boeken, mijn moeder speelde piano, broer Joost schilderde en broer Koen speelde piano. Die artistieke omgeving is mijn geluk geweest. (...) Wat onze beide ouders ons hebben doorgegeven in vrijheid aan expressie, dat was van onschatbare waarde. We werden opgevoed in een klimaat van artistieke expressie, in literatuur, plastische kunst, muziek” Omdat Kris De Bruyne in liedteksten en interviews herhaaldelijk blijkt gaf niet bepaald de Vlaams-nationale overtuiging van zijn vader te delen, werd lange tijd gedacht, gezegd en zelfs geschreven dat hij met zijn vader, die er bovendien nogal andere morele, maatschappelijke en muzikale standaarden op nahield, gebrouilleerd was gebleven. Niet is minder waar, zo blijkt ten overvloede uit *In essentie*, waarvan de titel werd ontleend aan het lovende oordeel van Kris De Bruyne over de Franse klassieke componist Erik Satie (1866-1925): “Hij was dé uitbinker van het ‘herleiden naar de essentie’”. De auteur toont zich in deze autobiografische schets overigens wel gevoelig voor wat de Vlaamse beweging bereikte in haar strijd tegen de omstandigheid “dat men in de openbare omgang Frans moest spreken” in Vlaanderen, althans tot diep in de 20ste eeuw. Dat Kris De Bruyne kort na zijn muzikaal debuut, nu bijna een halve eeuw geleden, door de media en vele collega’s kon

worden omschreven “als dé eerste basislegger van de Nederlandstalige rock in ons land”, was trouwens mede het resultaat van de inzet van een paar generaties (cultuur)flaminganten, inclusief zijn eigen vader. Voor Wannes Van de Velde (1937-2008), die het muzikaal talent van de toen 17-jarige De Bruyne ‘ontdekte’, geldt hetzelfde, maar dan op het domein van de (eigentijdse) Vlaamse volksmuziek, zoals wij in een eerdere bijdrage in dit tijdschrift al betoogden (WT, 2016, nr. 3, pp. 281-282).

In essentie. Songteksten en andere bekentenissen is een beperkte, maar waardevolle en uiteraard persoonlijke aanvulling bij wat eerder werd geschreven over de Vlaams-nationalistische kroniekschrijver en biograaf Arthur De Bruyne, in het bijzonder *Leven en werk van Arthur De Bruyne* van Pieter Jan Verstraete uit 1999, dat zowel een biografie, een bibliografie als een al te welwillende en te weinig kritische evaluatie van het historigrafische oeuvre van de geportretteerde omvat. “Veel mensen vonden mij vroeger een rebel, een klootzak...”, zo liet Kris De Bruyne in 2014 ietwat badinerend optekenen in het weekblad *Humo*. Dat diegenen die daarmee bedoeld werden het allerminst bij het juiste eind hadden, bewijst deze oorspronkelijk als ‘kleinkunstenaar’ geëtiketteerde volbloed muzikant eens en voor altijd met *In essentie*, en in het bijzonder met het warme eerbetoon daarin aan zijn beide ouders. Dat de auteur, hoewel hij in dit egodocument vrij openhartig is over zichzelf, voor het overige nogal selectief omspringt met het (familiale) verleden, is uiteraard begrijpelijk maar tegelijk ook wat jammer.